

Maria Antònia Carbonero explica que es va especialitzar en sistemes hidràulics tradicionals de manera casual, però sentint-la parlar dels seus coneixements, un se n'adona que no s'ha equivocat. Va haver de fer un recorregut per la història de l'aigua i en ell es va trobar la història d'un poble, d'una cultura, d'una manera de fer les coses, molt allunyada de la societat actual. Repassant documents i trepitjant les terres abans verges i avui urbanitzades, Carbonero descobrí la coherència i la intel·ligència d'un sistema que hem perdut, i que potser avui, en plena sequera i debat per la manca d'aquest recurs, enyoram.

conegut des de fa moltíssim, moltíssim de temps a tot l'Orient Mitjà i al nord d'Àfrica. Les més importants són ja datades i descrites en el moment de la Conquesta, és a dir, hi ha una utilització de l'aigua que, en les seves línies més importants, data de l'edat mitjana i és anterior a la conquesta catalana. L'única alternativa que hi havia era la sínia, l'ús de la força animal per elevar l'aigua, però això dona lloc a un petit hort. És a dir, hi havia d'haver una multiplicat de sínies, perquè allò pogués fer elevar l'aigua. Per tant, el sistema menys costós era el de la conducció per gravetat.

La petita hidràulica

per Maria Ferrer

-Quins han estat els sistemes de reguiu tradicionals que s'han fet servir a Mallorca?

-Per una banda, el reg per gravetat, mitjançant les sèquies, a partir de l'aprofitament de l'aigua de fonts, la majoria de les quals són fonts on l'home ha fet una activitat per obtenir aigua, és a dir, ha ajudat que l'aigua sortís a la superfície. Se solen anomenar fonts de mina, perquè hi ha unes mines de construccions, revestides de pedra seca en la majoria dels casos, que fan que l'aigua per gravetat surti a la superfície, l'aigua d'una vena, normalment. Aquest tipus de font de mina, que també es troben a l'Orient Mitjà i al Magrib de manera diferent encara que tenen la mateixa concepció, és

-I fins quan es va mantenir?

-Fins al segle XIX no hi havia grans extensions de sínies, fins llavors l'aigua arribava, per exemple al Pla de Sant Jordi, fins que es va dessecar el segle passat, per gravetat. Són sistemes, com deia, anteriors a la conquesta catalana, d'origen àrab, encara que no sabem, abans dels àrabs, què hi havia, però sabem segur que són sistemes establerts des de l'època àrab i que

*Nascuda a Palma, **Maria Antònia Carbonero** és geògrafa i dona classes de sociologia a la Universitat de les Illes Balears (UIB). Es va llicenciar a la Universitat Autònoma de Barcelona, on es va especialitzar en hidràulica tradicional. A partir de la seva tesi sobre aquesta qüestió, va publicar un llibre anomenat L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca.*

estaven molt estructurats quan tengué lloc la conquesta catalana. A partir de llavors hi hagué contínues reparacions, noves mines que s'obriren. La majoria són reparacions sobre les construccions anteriors. D'aquesta manera, aquests tipus de fonts de mina s'utilitzen pràcticament fins a l'actualitat. Realment, només és amb la decadència de l'agricultura que s'han deixat perdre, perquè no s'han reparat, les

"Jo crec sincerament que des de les instàncies públiques s'ha de potenciar l'ús de la petita hidràulica, és a dir, no exclusivament dels grans transvasaments, que de vegades són necessaris, sinó també les petites accions".

fonts de mina. Hi ha hagut una reutilització, fins al boom del turisme, de la majoria d'aquestes fonts. No s'utilitzen senzillament quan ja no es cultiva, no s'aprofita l'aigua d'aquestes fonts i llavors, doncs, algunes s'han assecat, perquè no s'han netejat o no se n'ha fet un manteniment adequat, a més dels anys de sequera que han ajudat que abaixàs moltíssim el nivell freàtic i, per tant, s'haurien d'haver aprofundit aquestes fonts per obtenir més aigua, o per obtenir aigua suficient perquè sortís per gravetat. Per tant, jo pens que es pot dir que hi ha una reutilització de la majoria d'elles fins a pocs anys. Insistesc que el nivell fluctua, és a dir, que quan hi ha anys de sequera s'ha de fer, i històricament està demostrat, un aprofundiment, s'ha d'anar per davall els pous per obtenir aigua a uns nivells de més profunditat. Per tant, si no s'utilitzen per a agricultura o per a altres usos aquestes aigües, el que passa és que en el moment de sequera s'assequen, i no surt l'aigua. Per tant doncs, si en aquell moment no s'utilitzen els pous, no es fa tampoc l'esforç per obtenir-ne més recursos. També és cert que la majoria d'aquestes fonts donaven un cabdal relativament reduït, que tenien un sentit per a ús agrícola, perquè no s'havia aplicat cap energia per obtenir l'aigua, per elevar-la per a la seva extracció. Ara, parlem d'usos molt més massius, per a l'ús turístic, etcètera, i el que s'ha fet ha estat fer pous i elevar l'aigua a través de motors.

-Però per a aquests usos més reduïts, com l'agrícola en petits terrenys, es podria continuar emprant l'aigua d'aquestes fonts?

-Clar, es podria continuar emprant per a l'agricultura si hi hagués activitat agrícola a les marjades i a les zones on hi ha aquestes fonts. De vegades s'utilitzaven no només per a l'agricultura, també per abeurar els ramats. Aquestes fonts més marginals, més de muntanya, situades a costers i a marjades més inaccessibles, són les primeres que s'han anat deixant. Jo crec, de tota manera, que tot bon excursionista de Mallorca coneix els itineraris de les fonts, perquè són les excursions clàssiques.

LA SUMA DE PETITES ACCIONS

-Donada la quantitat d'aigua que consumeix l'agricultura, vostè veu viable la recuperació d'aquest sistema de reg?

-Jo crec sincerament que des de les instàncies públiques s'ha de potenciar l'ús de la petita hidràulica, és a dir, no exclusivament dels grans transvasaments, que de vegades són necessaris, sinó també les petites accions. Perquè la suma de petites accions és el que ha mantingut el sistema d'utilització de l'aigua a Balears, i a Mallorca concretament,

al llarg de la història, amb molts petits safareigs on es reservava l'aigua. Aquesta aigua, si circulava contínuament s'havia d'anar guardant, òbviament, a safareigs, aljubs, etcètera. Llavors, la gran quantitat de safareigs i d'aljubs mitjançant els quals s'emmagatzemava l'aigua feia que la suma total fos important, encara que fos distribuït en petits volums o en petits cabdals. I un poc l'aposta per mantenir aquesta petita hidràulica a mi em sembla important. Donava lloc a una xarxa molt coherent d'aigua, amb una aigua treballada. Em sembla important també per altres qüestions, com per exemple, perquè es perdria menys aigua, que es pot tornar a utilitzar en el cas que sigui necessari, perquè no obstrueix l'aigua als torrents... perquè la utilització de l'aigua també anava acompanyada d'utilització d'excipients d'aigua que es desviaven als torrents. Per això, s'havien de mantenir els torrents nets, l'aigua es reutilitzava mitjançant els torrents, però no perquè hi hagués més pluviometria que ara necessàriament, que segurament n'hi havia, sinó perquè tota aigua que no s'utilitzava en aquells moments o que s'havia de perdre, es desviava al torrent perquè més avall hi havia altres sèquies o molins que utilitzaven aquesta aigua. S'ha de tenir en compte que a sa Riera hi havia molins d'aigua. Llavors, lògicament, en devia dur més. Des d'Esporles, tota l'aigua excipient s'evacuava a sa Riera, i no era una aigua perduda, sinó aprofitada. Hi havia tots uns sistemes que per descomptat avui en dia no hi són, la qual cosa fa que també els torrents s'hagin descuidat, i això és important perquè són un element de perill, com és ben conegut, si estan bruts. Abans se'n tenia cura, i d'això de vegades ens oblidem, perquè formaven part d'un sistema integral en el qual l'aigua que sobrava era acuradament canalitzada al torrent, perquè sinó també desbaratava les terres, les marjades...

UN BÉ INESGOTABLE

-Tot això és història.

-Clar, s'ha deixat enrere perquè s'ha apostat per altres tipus de sistemes, senzillament perquè des del moment que hi ha possibilitat d'apujar l'aigua a través dels motors, els cabdals que es puguin obtenir per l'únic condicionant fort i determinant és el nivell freàtic, per tant la pluviometria, s'ha considerat que era irrellevant. S'ha tendit a considerar que l'aigua era un bé inesgotable, diríem, que depenia de la capacitat d'extracció que un tengués i de les possibilitats de venda d'aquesta aigua. S'ha deixat de banda mirar prim. No s'ha mirat prim. No s'ha mirat prim perquè se suposava que en obrir l'aixeta, sortia tota la que volguéssim i finalment un sempre podia fer un pou més profund, i posar-li més potència al motor a través d'un petroli que se suposava que també és inesgotable i bé, sempre podríem apujar més aigua.

-Quina responsabilitat tenen els pagesos de no haver conservat aquests mètodes?

-Els pagesos s'han apuntat a aquestes opcions, perquè són molt més senzilles, més còmodes que haver de mantenir unes sèquies i unes marjades, haver de mantenir tot un sistema que requeria que es tengués cura de la terra, que els marges estassin en condicions, els torrents, i que a més hi hagués un sistema comunitari en el sentit que, en un determinat punt, se sabia que més amunt hi havia unes sèquies que tiraven l'aigua excipient al torrent, i aquesta aigua al torrent estava reglamentada: se sabia que més avall s'utilitzaria per a una altra cosa. Tot això és un sistema social que també s'ha perdut i fa que també la mateixa tecnologia perdi sentit, aquesta utilització mirada de l'aigua.

-Em fa la impressió que, segons vostè, no es coneix prou l'aigua que tenim, ni com l'empram.

-S'hauria de fer un treball seriós per veure què s'utilitza, on s'utilitza, uns sistemes d'inspecció, la qual cosa vol dir una despesa pública important, però uns sistemes d'inspecció que funcionin perquè, realment, molt del control de quins pous s'utilitzen i què es fa amb aquella aigua i amb la venda de l'aigua, no es coneix realment, jo no ho he vist. Com a mínim, jo no conec el tema per poder dir seriosament què es fa, com es distribueix la despesa, i quin ús incontrolat hi ha de la venda de l'aigua dels pous.

MALLORCA COM A ESPAI RURAL

-Tenim l'agricultura que ens pertoca, en relació al consum d'aigua, pel clima i tipus de territori que tenim?

-Home, l'agricultura que es té sempre depèn del tipus de societat on se situa. Llavors, la veritat és que, bé, és una societat urbana en què molt del consum hortícola que feim, uns productes que consumeixen molta aigua, ve de fora, importat. És una agricultura més intensiva, és una agricultura de productes no d'una temporada al llarg de l'any, productes a vegades que són d'altres latituds més tropicals, etcètera. Realment, es deixen els usos agrícoles. Cada vegada més, Mallorca és un gran espai rural, no agrícola però semirural, semiurbà. És a dir, hi ha una mescla de residències secundàries, petits hortets per a aquestes residències secundàries o primeres ja avui en dia, amb zones intensives d'horta i amb zones més aviat d'agroturisme, que supòs que és cap on va el futur.

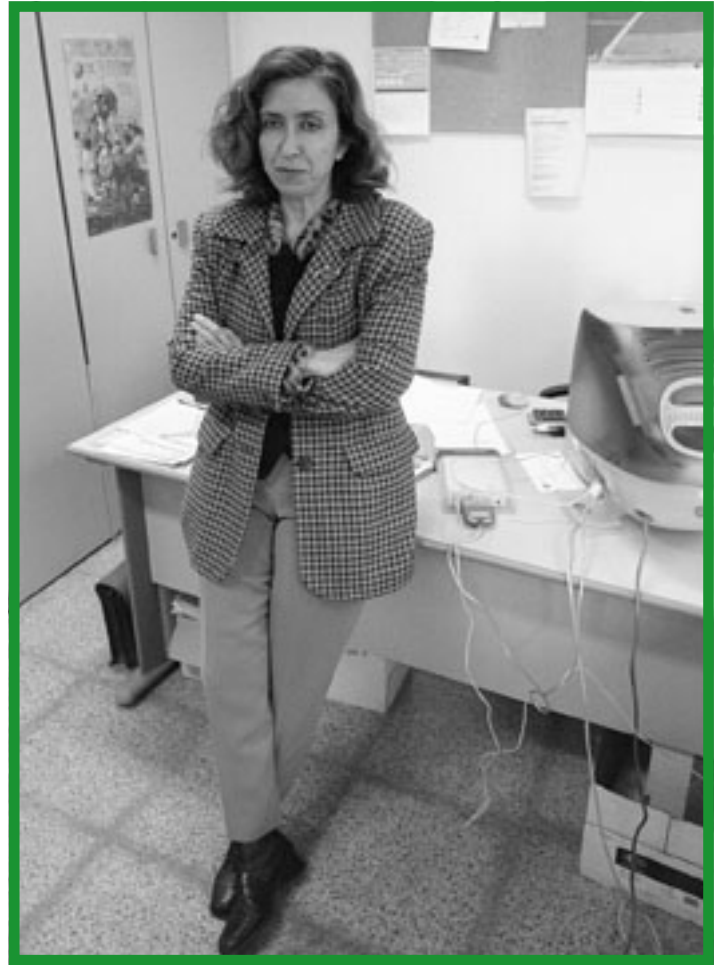
-Ho veu com una carrera inevitable o veu un punt d'inflexió?

-No, jo crec que en aquest sentit és bastant inevitable. La qual cosa no vol dir que sigui necessàriament dolent. Pens que es va a una agricultura a temps parcial què, per la pròpia supervivència, els pagesos han de combinar amb altres activitats. El millor que els pot passar és combinar-la amb activitats d'utilització d'oci de l'espai rural, diguem-li agroturisme, o itineraris de cicloturisme, o llocs on la gent pugui passar el seu temps d'oci al camp. Jo crec que això és bastant inevitable i a més en aquest sentit l'illa està absolutament urbanitzada i les distàncies són molt i molt reduïdes. Cada vegada més es converteix tota l'illa, com ja fa molts d'anys va dir un geògraf, el senyor Quintana, en una àrea metropolitana. No és una novetat parlar d'àrea metropolitana avui en dia. Ha tornat a sortir als periòdics, però fa vint anys que es va fer una tesi sobre aquest tema, o sigui que si llavors era cert que s'anava cap aquí, avui en dia amb molta més raó ho podem afirmar. Jo crec que és bastant inevitable.

SENTIMENT DE PAGESIA

-Quan es planteja el debat del futur de l'agricultura, sempre s'introdueix l'element del paisatge. Qui tindrà cura del paisatge si ja no hi ha pagesos?

-Aquesta idea és veritat, però, com tot, a mitges. Els pagesos han tengut cura del nostre paisatge fins fa molt poc, els anys seixanta, setanta, però n'hi ha cada cop més pocs, sobretot que estiguin a temps complet. El que nosaltres entenem com el paisatge construït, amb les fonts, les sèquies,

les marjades, l'arboricultura tradicional, ja no està lligat a una activitat rendible a nivell agrícola, encara que sí a feina a temps parcial i sempre subvencionada. Hem d'entendre que anam a una societat a temps parcial en aquest sentit. Al mateix temps he de dir que a Mallorca hi ha molt de sentiment de pagesia. Molta gent que no treballa a l'agricultura, sinó que treballa a Ciutat, té molt de sentiment de pagesia, vol conservar la seva terra, anar a fer feina els caps de setmana al terreny dels seus avantpassats, a collir les ametlles, a fer panades, tot aquest entorn cultural segueix sorprenentment viu. Potser no tan sorprenentment viu perquè, afortunadament, Mallorca ha estat una societat de petita i mitjana societat durant molt de temps. Hi havia molt de repartiment, molta parcel·lació de terra i per tant molta gent lligada a una activitat del petit trosset de terra que li permetia menjar, encara que ho hagués de completar amb una altra activitat. Hi havia una pagesia molt consolidada i això és una llavor molt viva que fa que hi hagi uns sentiments i una imatge molt més pagesa que la que les dades de producció i d'activitat agrícola indiquen. Això és molt important.

"Cada vegada més, Mallorca és un gran espai rural, no agrícola però semirural, semiurbà. És a dir, hi ha una mescla de residències secundàries, petits hortets per a aquestes residències secundàries o primeres, ja avui en dia, amb zones intensives d'horta i amb zones més aviat d'agroturisme".

AIGUA DEPURADA I DESSALADA

-Les aigües depurades haurien de poder ser més aprofitades pel camp?

-Són inevitables i mantenir-les costa molt. Totes les mesures de reutilització d'aigua depurada per descomptat són benvingudes i s'ha d'anar per aquí, però les depuradores han d'estar en condicions. Són temes que han d'estar sotmesos a molta inspecció. Jo crec que, a curt termini, s'haurà de combinar l'aigua depurada amb la dessalada, a curt termini, i, a mitjan i llarg termini, jo crec que s'hauria d'apostar per una cultura d'utilització de l'aigua diferent de l'actual. I això només serà cert si afecta la butxaca de cadascú, si, senzillament, com més consum d'aigua, més despesa, i es bonifiqui qui faci un ús de l'aigua més racional.

-No sembla que això estigui molt assumit, perquè la Conselleria de Medi Ambient va fer aquesta proposta i se li tiraren damunt.

-No es poden confondre ous amb caragols. Pensar que s'ha d'anar per aquest camí i dir-ho és tirar-se la gent damunt i així va passar. Nosaltres no volem pagar molt per l'aigua i entenem que si no és així, això representa una vulneració dels nostres drets, perquè no es té assumida la idea que l'aigua és un bé escàs. Això haurà de ser a llarg termini i mentrestant s'haurien de prendre altres mesures, com per exemple controlar el bon funcionament de les depuradores i fer campanyes perquè hi hagi un ús més intel·ligent i racional de l'aigua. A més, per una altra banda, no som tan enfora d'això a aquesta illa, perquè sempre s'ha tengut molt clar

que s'havia de controlar l'aigua de l'aljub o del safareig si no volia quedar sense aigua. Això als pobles, molts dels quals fa poquets anys que han posat xarxa d'aigua corrent, és ben viu. No és tan enfora. A la part forana, als pobles, de fet, no crec que una família faci un ús abusiu de l'aigua, la ciutat és un altre tema. És important que les institucions públiques donin exemple. És impossible que es digui tot això i es regui la gespa a l'estiu, verdíssima i

regada de dia amb aigua de no sé quina casta enmig de la ciutat. S'ha d'apostar per un altre tipus de vegetació ornamental més adaptada al clima mediterrani.

-A una reunió d'experts que tengué lloc recentment a Palma es va arribar a la conclusió que el dessalatge és una bona opció a llocs amb recursos hídrics escassos, com Balears. No es podria considerar un fracàs de gestió de l'aigua, haver de recórrer a dessalar l'aigua de la mar, amb el cost econòmic i energètic que suposa, perquè s'han esgotat els recursos propis?

-Ho és. Jo crec que el dessalatge és una darrera alternativa. No té per què ser irreversible. Mentre es regenera el nivell freàtic és possible combinar-ho, i permet que es tornin a omplir les nostres reserves. El problema és que s'entra en unes vies que difícilment tenen un retorn. És a dir, que són apostes que s'han d'intentar reservar en primera instància com a darrer recurs, però que difícilment són provisionals.

Això és el mal, que poder dessalar ens faci no fer un replantejament de l'ús de l'aigua. És el joc del pragmatisme entre la necessitat de dessalar, com ara mateix, o la idea que, si tenim aquesta opció, que és molt costosa energèticament i per tant tampoc no és una alternativa, mentre hi hagi això, no es faci res per arreglar la situació. Les nostres autoritats han de ser valentes en aquesta qüestió. No es poden fer coses a mitges.

LA SEQUERA

-La sequera que patim és un cicle o és un canvi del règim de pluges?

-És clar que és un cicle, però això no vol dir que es recuperi el nivell anterior necessàriament. S'abusa i l'aigua salada entra a les bosses d'aigua dolça, per dir-ho en termes col·loquials, i s'entra en processos en els quals costa cada cop més recuperar el nivell freàtic. Per tant, no només és un tema de clima, sinó de l'ús que es fa de l'aigua.

-Totes les reserves d'aigua de Mallorca es coneixen o això no es pot dir mai?

-Els aqüífers es coneixen. Sempre hi pot haver petites bosses, però a nivell particular.

-I en el cas dels aqüífers, n'hi ha algun on s'hagi fet un mal irreversible?

-L'aqüífer del Pla de Palma és el més castigat i la mostra la tenim a Sant Jordi, on l'aigua és absolutament salada. Encara així, pens que no es pot parlar de dany irrecuperable, sinó que del règim de pluges que hi hagi en combinació amb l'ús que se'n faci, dependrà el temps que tardarà la regeneració. Irreversible en un sentit absolut no, sempre en uns termes relatius. Com més terra hi hagi asfaltada manco aigua es filtrarà i aquesta aigua anirà a parar a la mar, més aigua es perd i més dificultat hi ha perquè es regeneri. I la urbanització creixent va en contra d'això, per exemple en el cas de Palma o de Marratxí.

"El que nosaltres entenem com el paisatge construït, amb les fonts, les sèquies, les marjades, l'arboricultura tradicional, ja no està lligat a una activitat rendible a nivell agrícola, encara que sí a feina a temps parcial i sempre subvencionada".